

Dr. Öğr. Üyesi Tugba GÖNEL SÖNMEZ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Halk Bilimi Bölümü
Nevşehir/TÜRKİYE
tugbagonelsonmez@gmail.com
ORCID

Doç. Dr. Serkan KÖSE

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Nevşehir/TÜRKİYE
serkankose@nevsehir.edu.tr
ORCID

**UYGUR TÜRKLERİNDE NEZİR
ÇİRAĞ RİTÜELİ**

NEZİR CHIRAG RITUEL IN UYGHUR
TURKS

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 20.09.2022	Received Date: 20.09.2022
Kabul Tarihi: 27.10.2022	Accepted Date: 27.10.2022
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2022	Date Published: 31.10.2022

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Gönel Sönmez, Tugba ve Köse, Serkan, "Uygur Türklerinde Nezir Çırağ Ritüeli", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 8, Sayı 17, Güz 2022, s. 310-321.

Gönel Sönmez, Tugba and Köse, Serkan, "Nezir Chirag Rituel in Uyghur Turks", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 8, Volume 17, Fall 2022, p. 310-321.

10.28981/hikmet.1177646

Dr. Öğr. Üyesi Tugba GÖNEL SÖNMEZ

Doç. Dr. Serkan KÖSE

UYGUR TÜRKLERİNDE NEZİR ÇİRAĞ RİTÜELİ*

NEZIR CHIRAG RITUEL IN UYGHUR TURKS

ÖZ

Davranış temelli ve doğası gereği toplumların inanç tasavvurunu somutlaştıran ritüeller, içerisinde barındırdıkları geleneksel ve anlamsal bilgiyi özellikle sözlü kültür ortamından beslenen toplumsal bellek vasıtasıyla sürdürülebilir kılmakta ve ritüel bilgi, bir iletişim aracına dönüşmektedir. Toplumsal belleğin dışavurum ve aktarım bağlamlarından olan geleneksel pratik ve uygulamalar, ritüel bilginin aktarıldığı, yaşatıldığı ve yeniden canlandırıldığı ortamlardır. Geçmişten günümüze nitelik ve nicelik bakımından farklı formlarda gerçekleştirilen nezir-çirağ ritüeli, Uygur Türkleri arasında gerçekleştirilen geleneksel dinî bir uygulama mahiyetindedir. Uygur Türkleri, yaratıcıya adadıkları kanlı ya da kansız kurbanlar vasıtasıyla ağaç, atalar, su, ateş ve ocak gibi İslamiyet öncesi kült ve uygulamaların yanı sıra abdest almak, Kur'an okumak ve namaz kılmak gibi İslami pratikleri de aynı ritüelde kaynaştırmakta ve bu ritüel çerçevesinde belirli yasak ve kaçınmalara riayet etmektedir. Çalışmadaki öncelikli amaç, nezir-çirağ kavramından hareketle Uygur Türkleri arasında önemli bir yere sahip olan nezir-çirağ ritüelinin mahiyeti, kapsamı, zaman, mekân ve icra özelliklerinin tespit edilmesi ve söz konusu ritüelin sosyo-kültürel işlevlerinin analiz edilmesidir. Bu bağlamda nezir-çirağ ritüelleri toplumsal kategoriden bireysel kategoriye doğru icra özelliklerine göre değerlendirilmeye tabi tutulmuş ve söz konusu ritüellerdeki yasak ve kaçınmalar ayrıca incelenmiştir. İncelemede Uygur Türklerinde icra edilen nezir-çirağ ritüeli toplumsal işlevsel yöntemle ortaya konulmuştur. Makaleye konu olan ritüeller ve çeşitlilikleri literatür taramasından elde edilen bilgilerden hareketle tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur Türkleri, Nezir-Çirağ, Ritüel, Kanlı Kurban, Kansız Kurban.

ABSTRACT

Rituals, being behaviour-based, and that embody, by nature, belief imaginations of societies; make traditional and semantic knowledge sustainable, within which they contain, through social/collective memory, fed on oral culture environment in particular, and ritual knowledge turns into a means of communication. Traditional practices and implementations, one of contexts for manifestation and transfer of social memory, are environments where ritual knowledge is transferred, maintained and reanimated. "Nezir chirag" rituals, conducted in different forms qualitatively and quantitatively from the past to present day, have the nature of a traditional religious practice that is performed among Uyghur Turks. They integrate (seethe), on the same ritual, pre-islamic cults and practices such as tree, ancestors, water, fire and hearth through bloody and bloodless sacrifices which consecrate to the creator as well as Islamic practices such as performing an ablution, reciting the quran and performing the salaah and within the scope of this ritual, they abide by certain prohibitions and avoidances. In the study, the leading purpose is to determine nature, scope and features of time, space and implementation/performance of nezir chirag rituals, based on the concept nezir chirag and to analyze socio-cultural functions of the said rituals. In this context, nezir chirag rituals were subjected to an evaluation according to the right implementation/performance features from social category to individual one, and prohibitions and avoidances on the said rituals were further examined. In the study, nezir chirag ritual, performed in Uyghur Turks, was presented by social-functional method. Rituals and their variations, being subject of the article, were determined based on knowledge which were obtained from literature review.

Keywords: Uyghur Turks, Nezir Chirag, Ritual, Bloody Sacrifice, Bloodless Sacrifice.

* Yazar katkı oranı şu şekildedir: Tugba Gönel Sönmez: % 60 - Serkan Köse: % 40

Giriş

Her toplumun inanç dünyasını somutlaştıran ritüel uygulamalarından bahsetmek mümkündür. Ritüelin inanç unsurunu saklama ve aktarması söz konusudur ki bu inanç ve ritüel arasındaki en temel ilişkidir. Özellikle sözlü kültür ortamında inanç ve düşüncenin “yazısı” olarak görebileceğimiz ritüel, davranış temelli bir doğaya sahiptir. Toplumun davranış normlarının izleri, ritüel uygulamalarına yansımaktadır. İster bireysel ister toplumsal açıdan değerlendirilsin ritüeli meydana getiren ve onun varlığını sürdüren özelliklerin başında “bellek” gelmektedir.

“Ritüel, her ne olursa olsun içerisinde bir bilgi, özellikle geleneksel, anlamsal bilgiyi içermektedir. Bu bilgi doğrudan bedenle ilişkilendirilerek somutlaştırılır ve bellekte kalıcılığı sağlanır. Kültürel, geleneksel, toplumsal, bireysel bilgiyi nasıl ki bellekle ilişkilendirmek mümkünse ritüel bilgiyi de bir iletişim aracı olarak bellek şeklinde ifade etmek mümkündür. Daha da önemlisi ritüel bilginin varlığı, doğrudan onu inşa eden yapılar dizisiyle anlamlıdır. Bu açıdan kültürel, geleneksel ya da inançsal bilginin uzun süreli olarak toplumun belleğinde yer almasını sağlayan unsur da ritüel bellektir.” (Köse, 2021: 69).

Kültürün muhafazası olarak ritüeller, inanç sisteminin yaptırımı ya da bakış açısıyla şekillenerek toplumun ortak kabulleriyle anlamlı hale bürünmektedir.

Yazısız toplumlardan günümüze kadar uzanan geniş tarihsel ve kültürel süreçte, toplumların icra ettiği kanlı ve kansız kurban ritüellerinin anlamsal boyutundaki değişim-dönüşüm düşünüldüğünde bahsedilen ritüellerin çok çeşitli olduğu söylenebilir. İnanç sisteminin temel kodları, kurbanaya yönelik uygulamaları açıklamak için yeterli anlamsal bağın kurulmasını sağlar. Özellikle Türk kültürü ekseninde düşünüldüğünde Abdülkadir İnan’ın da belirttiği gibi Şamanizm’de her ritüel için kanlı veya kansız kurbanın sunulması gerekmektedir (1986: 97). Sözü edilen kurban ritüelleri, aslında ağaç, dağ, atalar, su, ateş-ocak gibi çeşitli kültürel unsurlar aracılığıyla anlamlandırılır. Bu açıdan, Türk kültür ve inanç çevresinde kurban ritüelleri arasında yer alan Uygur Türklerine ait nezir çirağ ritüeli, farklı bir uygulama ve işlevsel özellikte görünmektedir. Çalışmada Uygur Türklerinde nezir çirağ ritüelinin kültürel ve anlamsal arka planı sorgulanarak söz konusu ritüelin toplumsal işlevsel boyutu üzerinde durulması planlanmıştır. Dolayısıyla incelemede iki temel amaç gözetilmiştir. Birincisi, nezir çirağ ritüelinin ne zaman, nerede, ne şekilde ve nasıl icra edildiğini tespit etmek, ikinci amaç ise bahsedilen ritüeli sosyo-kültürel bağlam göz önünde bulundurularak analiz etmektir.

1. Nezir-Çirağ Kavramı

Uygur Türkçesinde “Huda yolunda verilen nezir veya bu türdeki dini merasimlerin genel adlandırılması” (UTİL M-Ü, 1995: 371) olarak tanımlanan nezir-çirağ, nezir ve çirağ kelimelerinden müteşekkil bir kavramdır. Söz konusu ifadede yer alan nezir kelimesi Uygur Tilinin İzahlık Lügatinde “1. Sevap kazanmak için Huda yolunda verilen nesne (Kötü rüya görmüştüm ertesi gün kendimin bir çapanını, eşimin bir aynasını yoksullara nezir verdim.) 2. Ölenin ruhu için yağ

kokutup cemaatin önüne yemek getirip hatim indirme faaliyeti: (Ağabeyimin ölüm haberini aldıktan sonra annem-babam ağlayarak onun nezirini verdi.)” (UTİL M-Ü, 1995: 370-371) şeklinde tanımlanmaktadır. Öte yandan çirağ kelimesi “1. Ev ve imaretleri aydınlatmak ve başka amaçlar için kullanılan eşya; lamba, cin çirağ, kara çirağ, çirağ nuru. 2. Başkalarına önderlik etme, yurdun çirağı (UTİL T-H, 1991: 751-752) şeklinde tanımlanmakta olup Türkiye Türkçesindeki “çıra, çerağ” kelimelerine karşılık gelmektedir.

Uygur Türklerinde nezir-çirağ ritüeli nicelik ve nitelik bakımından farklı şekillerde gerçekleştirilmektedir. Toplumun tamamını yakından ilgilendiren hastalık, kuraklık, depresyon, sel vb. durumlarda toplumsal formda gerçekleştirilen bu ritüel, bireyin kendisini veya ailesini etkilediği durumlarda bireysel nitelikte gerçekleştirilmektedir. Söz konusu ritüeldeki ortak yön, inek, koyun veya at gibi bir veya birden fazla hayvanın İslam esaslarına uygun olacak şekilde kurban edilerek pişmiş veya çiğ şekilde yaratıcıya adanmasıdır. Nezir kılınan hayvan her ne kadar çiğ veya pişmiş olarak kabul görse de genellikle pişirilmesi suretiyle yapılan ikramın daha yaygın olduğu bilinmektedir. Yine, kazanlarla pişirilen pilavın ikram edilmesi de nezir-çirağ ritüelinin zorunlulukları arasındadır. Kansız kurban formunda gerçekleştirilen bir diğer nezir-çirağ, ölmüş ataların ruhu için belirli günlerde tütsü yakıp yağ kokutmak (yağ purtiş, hud sêliş) ve ölen ataların ruhuna sofraya hazırlama (rohınatlarğa dastihan sêliş) ritüelidir.

2. Nezir-Çirağ Ritüelinin Uygulandığı Durumlar

Uygur Türklerinde nezir çirağ ritüeli, çok farklı ve çeşitli uygulamalarla icra edilen bir kurban sunma ritüeli olarak yer almaktadır. Söz konusu ritüel, toplumsal ve bireysel olmak üzere iki üst kategoride değerlendirilebilir. Bireysel olarak yapılan nezir çirağ ritüellerinde topluca yeme-içme gerçekleştiği için bu ritüelin hangi durumlarda, ne zaman ve nasıl uygulandığı daha belirli bir sınıflandırma önerisi olarak görülmüştür. Bu sebeple nezir çirağ ritüelinin uygulandığı durumlar üzerinde durulmuştur.

Zara Hetme: Zara Hetme, kuraklık olduğunda veya bulaşıcı hastalıklara maruz kalındığında yapılan bir ritüeldir. Zara hetme ritüeli öncesinde bölgenin aksakalları ve mollalar istişare ederek bir cuma gününü ritüeli gerçekleştirmek üzere belirler ve bölge halkına duyurur. Cuma günü belirlenen yere toplanan herkes ailesi için bir kazan “nezir aş” hazırlar. Bu ritüele katılan büyük-küçük, kadın-erkek herkes aksakalların önderliğinde yapılan nezir aşından tadıp Kur’an okur, dua eder, yağmur diler veya yurdun çeşitli hastalıklardan uzak kalmasını, bölgenin huzur ve asayişini diler. Maralbaş kasabasında bu ritüel mezarlıklara yakın yerlerde gerçekleştirilir. Ritüel sona erdiğinde mezarlığa gidilip ölmüş ataların kabri başında dua-tilavet okunur (Hebibulla, 2000: 308; Öger, 2013: 186; Abdurêhim, 2000: 263; Gönel, 2011: 227-228).

Yağmur Duası: Her yıl nisan ayının belirlenen bir gününde köyün dışında özel bir yerde (genellikle bir akarsu kenarına yakın) toplanan halk, kurban keserek nezir kılmakta, bu vesile ile rüzgâr, yağmur, bolluk-bereket, insan ve hayvanlara güvenlik dilemektedir. Mollaların önderlik ettiği bu ritüel, Kumul’un Kara Deve köyü gibi yaylak-kışlak yaşamın sürdürüldüğü bölgelerde yapılmaktadır. Bölgede

yağmur sözcüğü yerine “yada” kullanılmakta olup yapılan bu ritüele “yadilik nezir” adı verilmektedir. Ritüel şu şekilde gerçekleştirilmektedir: Nezire katılacak olan herkes abdest aldıktan sonra Kur’an’daki belirli ayetler kişiler arasında paylaşılır ve nehir kenarlarından toplanan küçük taşlara okunarak suya bırakılır. Okunan ayet sayısının 70000 (yetmiş bin) veya 7777’ye (yedi bin yedi yüz yetmiş yedi) tamamlanmasına gayret edilir. İki rekât hacet namazı kılındıktan sonra nezir kılınacak hayvan kesilerek kan akıtılır ve herkesin gücünün yettiği ölçüde getirdiği yiyeceklerden hazırlanan “nezir aşısı” yenip dua edilir. Nezirin sonunda aksakallar, önceden hazırlanmış olan bir at başına ayet okuyarak akarsuya bırakır. Suya bırakılacak olan at başının renginin boz veya kara olması daha makbul sayılmaktadır (Hebibulla, 2000: 306-307; İmin, 2008: 9-12; Öger, 2013: 186-187; Abdurêhim, 2000: 263; Gönel, 2011: 228).

Ordam Töreni¹: Kaşgar bölgesinde her yıl Muharrem ve Şaban ayının 10. günü ile Berat ayının 12. günü gerçekleştirilen bu ritüelde yurdun dört bir yanından gelen ziyaretçiler, güçlerinin yettiği ölçüde hayvan (veya et), yiyecek, sebze getirip “Orda Hanım Mezarı” veya “Orda Padişahım Mezarı” adıyla bilinen Karahanlı hükümdarı “Sait Ali Arslan Han Mezarı”nda toplanır, nezir kılınacak kurbanlar “daş kazan” veya “altun daş” adı verilen büyük bir kazanda törenin yemeklerden sorumlu şeyhi nezaretinde birleştirilerek pişirilir. Pişirilen yemekler, ziyaretçilere ikram edilir. İki gün boyunca Kur’an okunup dua edilerek ulu ruhlardan ikbal, esenlik, selamet, çocuk vb. dilenir (Davut, 2001: 45-53; Abdurêhim, 2000: 264; Rahman vd., 1996: 181-182; Öger, 2013: 190).

Hayatın Geçiş Dönemlerinde Nezir: Uygur Türklerinde “insan öldüğünde ruhunun bedeninden ayrılacağı ve gökyüzüne yükseleceği” inancı vardır (Hebibulla, 2000: 317.) Çin kaynaklarında, Türklerin eskiden bir musibet olduğunda kan akıttıkları, cenaze çadırının etrafında yedi kez dönerek ağıt yaktıkları; at, inek veya koyun kurban ederek “nezir” yaptıkları ve cenazeyi kıyafetleri ile birlikte defnettikleri bilinmektedir (Hebibulla, 2000: 317; Niyaz, 1994: 53; Lin, 2000: 363).

Uygurlarda İslamiyet öncesinde ölenlerin ruhu için yapılan tören ve ritüeller, ataların ruhuna tapınma ve soy atasını yâd etme amacıyla gerçekleştirilmekte idi. Bu törenlere bütün soy üyelerinin katılımı esastı. Günümüzde Uygur Türkleri arasında ölümlerin ruhuna bağışlanmak için yapılan bu tür ritüellerin daha çok kan yoluyla birbirine bağlı olan aile üyeleri için gerçekleştirildiği bilinmektedir. Nitekim nesilden nesle aile atasının yenilenmesi, aile atası kimliğini dede ve nine etrafında yoğunlaştırmaktadır. Bu sebeple ölmüş atalar için düzenlenen ritüeller; dede, nine, baba ve annelerin ruhu için yapılmaktadır. Atalara saygı ve hürmetin göstergelerinden biri olarak Uygur Türkleri ölünün defnedildiği 3., 7., 20., 40. ve 100. günlerinde ve seneyi devriyesinde inek veya koyun kurban edip nezir-çırağ

¹ Uygur Türkleri arasında önemli bir yere sahip olan Ordam Töreni, Yenisar Lenger’de Hasan Buğrahan, Hüseyin Buğrahan ve Hazreti Begim, Ordam’da Sait Ali Arslan Han, Artuş’ta Sultan Sutuk Buğrahan mezarlarının ve Dost Bulakim’in (dost pınarı) ziyaret edilmesi sürecinde nezir-çırağ ritüeli, tuğ körtürüş, tuğ bağlaş ve sama usulü gibi birçok uygulamayı kapsayan ve çeşitli bölgelerden binlerce kişinin katılımıyla 15 gün boyunca devam eden bir törendir. Ordam Töreni hakkında detaylı bilgi için bkz. (Davut, 2001: 45-53; Rahman vd., 1996: 181-182).

ritüeli gerçekleştirmektedir. Bazı bölgelerde 20. ve 100. günlerde nezir yapılmamaktadır (Rahman, 1996: 114; Niyaz, 1994: 59; Gönel, 2011: 69-70; Hoşur, 2006: 23).

Üç Nezir: Uygur Türklerinde cenaze defnedildikten sonra ölen kişiyi yalnız bırakmamak ve cennete girmesini sağlamak için üç gece art arda mezar başında dua okunmaktadır. Hatta Kaşgar'ın Kagilik Nahiyesi Çoban Kasabası gibi bazı bölgelerde cenaze defnedildikten sonra 40 gün boyunca mezarın iç kapısı kapatılmadan dış mezar tarafında Kur'an okunmakta ve mezarın iç kapısı kırkıncı gün kapatılıp üzeri toprakla örtülmektedir. Üçüncü gün akşamı vefat eden kişinin ailesi ve akrabaları, poşkal (yağda kızartılmış hamur), pide ve yemek hazırlayarak (çoğu zaman sulu yemek) ikram etmektedir. İmamlar, bölgenin ileri gelen kişileri ve cenazeyi yıkayan kişiler bu yemeğe davet edilmesi gerekenler arasındadır. Uygur Türklerinde bu ritüele "üç nezir" adı verilmektedir. Yemekler yenildikten sonra Kur'an okunup cenazeyi yıkayanlara ölen kişinin elbiselerinin hediye edilmesiyle ritüel son bulmaktadır. Bazı bölgelerde "üç nezirin" ardından ölen kişinin mezarna bir tahta yerleştirilip üzerine nezirde kesilen koçun boynuzu veya at kafası asılmaktadır (Hebibulla, 2000: 329-330; Rahman, 1996: 115; Tursun ve Dolat, 2007: 61; Öger ve İnyet, 2013: 54).

Yedi Nezir: Yedinci gün neziri, üçüncü gün nezirine göre daha kapsamlı ve geniş katılımlıdır. Yedi nezir için her aile ekonomik durumuna göre koyun veya dana keserek, poşkal (yağda kızartılmış hamur), pilav, çörek ve çeşitli yemekler hazırlamaktadır. Yemeğe, kadın, erkek herkes davet edilir. Yemeğe gelenler genellikle beş adet ekmek getirir. Yemeğin bitiminde yaşlı aile tarafından uzaktan gelenlere ikişer adet ekmek verilir. Son zamanlarda ekmeğin yanı sıra elbiselik kumaş, çay ve kesmeşeker de getirilen yiyecekler arasındadır (Hebibulla, 2000: 330; Rahman, 1996: 115; Tursun ve Dolat, 2007: 61).

Uygur Türklerinde yas tutmanın süresi ölen kişiye göre değişmektedir. Ailede anne ya da baba vefat ederse kırk gün; bazı bölgelerde bir yıl boyunca yas tutulmaktadır. Ölen kişinin aile fertleri ve akrabaları yas işareti olarak bellerine beyaz kuşak bağlarlar. Kadınlar, beyaz kuşağın yanı sıra başlarına beyaz örtü bağlar ve beyaz gömlek giyer. "Yedi neziri" yapılmadan erkekler beyazları çıkarmaz, saç, sakal ve bıyıklarını kesmezler. Kadınlar ise saçlarını yıkamaz ve taramazlar.

Üç ve yedi nezir süresince Uygur Türkleri arasında gerçekleştirilen bir diğer ritüel, ölen kişinin aile büyüklerinden birisi olması durumunda cenazenin defnedildiği geceden başlamak üzere tan ağarınca kadar o evde üç veya yedi gece çırağ (mum, kandil) yakılmasıdır. Bu ritüeldeki sembolistik imaj, aile büyüğünün çırağa benzetilmesidir. Haza koşaklarında² da "Çiragiñü öçürmeyimiz dada/ana (Çırağını söndürmeyiz baba/anne)" şeklinde yer alan bu ritüel ile ölen ata ruhu yad

² Uygur Türkçesinde ağıt tarzındaki şiirler için "haza koşakları", "matem koşakları", "yığma koşakları" ve "mersiye" terimleri kullanılmaktadır. Haza koşakları hakkında detaylı bilgi için bkz. (Sadık, 1995: 299; Rahman, 1997: 117; Rahman vd., 1996: 136; İsmail, 1994: 234-235; Hebibulla, 2000: 331-334; İsmail, 1998: 422-425; Mehmet, 2001: 36-38).

edilmekte ve ruhundan yardım dilenmektedir (Hebibulla, 2000: 326, 395; Öger, 2013: 112).

Kırk Nezir: Ölen kişinin kırkıncı gün neziri de yedinci gün nezirine benzer şekilde gerçekleştirilir. Yemeğin ardından ölen kişinin çocukları ve akrabaları birbirine kumaş hediye ederek yasın bitmesini diler. Erkekler saç sakal tıraşı olup beyaz kuşaklarını çıkarır. Bir kadın tarafından teselli sözleri söylenerek kadınların başındaki beyaz örtü çıkarılır, saçları taranır ve beyaz yerine başka bir örtü takılır. Buna “karilik sunduruş” veya “karisini ostuş” adı verilir (Hebibulla, 2000: 331; Rahman, 1996: 115; Tursun ve Dolat, 2007: 61; Hoşur, 2006: 23).

Yıllık Nezir: Vefatın birinci yılı dolduğunda yıllık nezir verilir bu nezire de tüm tanıdık, eş, dost ve akrabalar davet edilir. Davet edilen herkesin katılmaya özen gösterdiği yıllık nezirde Yedi nezirinde hazırlanan yemekler pişirilerek ikram edilir. Yemekler genellikle sabahları verilir ve yemeğe katılamayan ihtiyaç sahibi kişilere de yemek götürülür (Hebibulla, 2000: 331; Rahman 1996: 116; Tursun ve Dolat, 2007: 61).

Uygur Türkleri arasında genel itibarıyla cenazenin defnedilmesinden sonra 3., 7., 40. günlerde ve yıl dönümünde gerçekleştirilen nezir ritüeli, Hoten ve Kumul gibi bazı bölgelerde 20. gün “yirmi neziri”, 100. gün “yüz neziri” şeklinde de gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda icra edilen bir diğer ritüel, cenaze evden çıkarılmadan hemen önce nezir verilmesidir. Bu nezir için özel bir davet olmamakla birlikte hali hazırda taziyeye gelen kişilerin katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Nezir için hazırlanan yemeğe “ak aş” adı verilir ölen kişinin çocukları yemek yiyerek ağıt söylemektedir (Rahman, 1996: 116; Abdurêhim, 2000: 265).

Uygur Türkleri bahsi geçen bu nezir faaliyetlerinin yanı sıra her dini bayramda mezarlık ziyareti gerçekleştirilmektedir. Ayrıca her perşembe günü, kandillerde ve bayramlarda ölen atanın ruhu için tütsü yakılmakta ve yağ kokutulmaktadır (Abudukelimi, 2006: 97; Gönel, 2011: 70; Tursun ve Dolat, 2007: 61; Hebibulla, 2000: 394). Uygur Türkleri arasında bu ritüele “yağpurtiş” veya “hud sêliş” adı verilmektedir. Yağ kokusunun göğe yükseldiğinde ataların ruhuna ulaştığına inanılması dolayısıyla söz konusu ritüel için yağda kızartılarak hazırlanan bir tür çörek olan “poşkal” tercih edilmektedir. Yağ ocağa konulduğunda “Ya Bismilla, uluğlirim-pir kamillarniñ rohiğa teğsün!” (Ya Bismillah, ulularımın- pir kâmillerin ruhuna değsin!) gibi ataların ruhunu yâd eden dualar edilmektedir. Ritüeldeki esaslardan biri duanın kalben yapılması gerekliliğidir (Hebibulla, 2000: 394).

Ataların ruhu için yapılan bir diğer nezir-çirağ faaliyeti “rohinatlarğa dastihan sêliş” (ruhlara sofr hazırlama) olup ritüel şu şekilde gerçekleştirilmektedir: Belirlenen bir çarşamba günü evin misafir odası temizlenir, odanın ortasına büyükçe bir sofr hazırlanır. Hazırlanan yemekler dokuz veya yedi piyaleye (kâse) konulup piyalelerin yanına yeni bir ağaç kaşık bırakılır. Sofra hazırlandıktan sonra sofrayı hazırlayan kadın, arkasına bakmadan odanın kapısını açık bırakarak çıkar. Kadın bu odaya bir gece-gündüz girmez. Geçen süre zarfında ruhların gelerek yemeklerden yediği ve davete icabet ettiğine inanılır. Ritüelde dikkat edilmesi gereken hususlardan biri “rohinatlarğa dastihan sêliş” (ruhlara so fra hazırlama) sürecinde

evde erkek bulunmaması ve bu ritüelin gizli tutulması gerekliliğidir (Hebibulla, 2000: 395-396).

Çocuk İçin Nezir: Uygur Türklerinde çocukları yaşamayan ebeveynler, kutsal bir mezara giderek nezir gerçekleştirirler. Özellikle Dolan bölgesinde yapılan bu ritüel sırasında yaşaması dilenen çocuğun başında temsili bir saç (örük saç) bırakılır. Bu saç, çocuk buluş çağına erişinceye dek korunur. Çocuk buluş çağına eriştikten sonra ebeveynleri, evinde bir kazan “nezir aşısı” hazırlar, çocuğun saçı nezire katılan kişilerin önünde kesilir ve topluca dua edilir. İnanişçe göre bu çocuk ailedeki en itibarlı çocuk sayılır ve çocuğa vurmaya, hakaret etmeye izin verilmez (Abduréhim, 2000: 266; Gönel, 2011: 229-230).

Tehlikeli Bir Durumdan Sakınmak İçin Nezir: Uygur Türkleri aile üyelerinden biri tehlikeli bir duruma maruz kaldığında da nezir ritüeli gerçekleştirmektedir. Bu ritüel için öncelikle bir şaman, duahan ya da efsuncuya gidip fal açtırılır ve bu durumun hangi ağaçtan veya mezardaki ruhtan (veya devlerden, perilerden) kaynaklandığı tespit edilir. Ardından tarif edilen mezar veya ağaç için nezir gerçekleştirilir. Ağaç için sunulan nezirlerde genellikle kan akıtmak esastır (Abduréhim, 2000: 266; Gönel, 2011: 230).

Kötü Rüya Görüldüğünde ve Yola Çıkarken Nezir: Uygur Türkleri arasında aile reisinin kötü bir rüya gördüğünde, nezir dağıtması gerektiği ile ilgili bir inaniş bulunmaktadır. Aile reisinin bu rüyayı gördüğünün ertesi günü o evden bir kazan “nezir aşısı” hazırlanarak dağıtması ve atalarının ruhu için tütsü yakması gerekmektedir. Bu ritüele daha çok Güney Şincan bölgesindeki köylerde rastlanmaktadır. Yine aile fertlerinden birinin uzun bir yolculuğa çıkacağı durumlarda da nezir yapılmaktadır. Bu nezire sadece erkekler davet edilmektedir (Hebibulla, 2000: 331; Abduréhim, 2000: 267; Gönel, 2011: 230).

Nezir olarak sunulan hayvanın etinin çiğ olarak dağıtılması ailevi nezir ritüellerinde uygulanmakta olup bir ailenin sahip olduğu at, inek veya koyunun ölme ihtimali olması durumunda, aile reisi hayvanın İslami esaslara uygun şekilde kesilebilmesi için o hayvanı nezir kılar. Nezir kılınan hayvanın eti çiğ olarak dağıtılır (Abduréhim, 2000: 268).

Uygur Türkleri, toplumu veya aileyi etkileyen durumlarda nezir faaliyeti gerçekleştirmenin yanı sıra bir amaç doğrultusunda bireysel olarak da nezir ritüelini gerçekleştirmektedir. Örneğin; bir kişiye beklenmedik bir anda miras kaldığında veya zengin olduğunda derhal bir kan akıtılmalıdır. Şayet bu ritüeli gerçekleştiremiyor ise kendi parmağından bir miktar kan akıttıktan sonra bu mirası veya varyeti kullanmaya başlamalıdır. Aksi takdirde bu zenginliğin o insana nasip olmayacağına ve kişinin başına bir kaza, bela veya musibet geleceğine inanılmaktadır. Ayrıca bu husustaki bir diğer inaniş, aniden zengin olan kişinin bunu kimseye duyurmaması gerektiridir (Abduréhim, 2000: 267; Gönel, 2011: 230-231).

Bireysel nezir gerçekleştirmesi gereken kişiler arasında Şamanlar da bulunmaktadır. Şamanların kendilerini koruyan ağaç veya kuşlar için belirli aralıklarla kan akıtması ve tütsü yakması gerekmektedir. Bu ritüeli gerçekleştirmeyen Şamanlardan koruyucu ruhlarının öfkelenerek uzaklaşacağı ve o

Şamanın gücünün azalacağına inanılmaktadır (Abduréhim, 2000: 267; Gönel, 2011: 230-231).

3. Nezir-çirağ Ritüellerinde Yasak ve Kaçınmalar:

Her ritüel ve inanç, toplumun belirlenmiş ve sınırlandırılmış kutsal algı ve tasarım anlayışına göre biçim alır. Dolayısıyla ritüel ve inançların uygulayış biçiminde yasaklanan, yapılmasından kaçınılan durumlar söz konusudur. Uygur Türklerinde nezir çirağ ritüellerinde de belli başlı uyulması gereken kurallar bulunmaktadır. Bu kurallar, aynı zamanda toplumun kutsala yaklaşımını kutsalla iletişim kurma biçimini de gösterir.

Geçiş Dönemi Uygulamalarına Bağlı Yasak ve Kaçınmalar: Uygur Türkleri, ölen kişinin ruhunun arşa yükseleceğine inanmaktadır. Ancak bu yükselme sürecindeki yolculukta bir takım merhaleler bulunmaktadır. Nitekim ruhun ilk üç gün evden ayrılmayacağı, yedinci günden sonra evden çıkarak avluda olacağı ve kırkıncı gün dolduğunda ev ile kabir arasında dolaşacağı inancı beraberinde birtakım ritüel uygulamalar ve bunlara bağlı kaçınmaları getirmektedir. Bu uygulamalardan biri ölüm olan evde yedi ya da kırk güne kadar kandilin (çirağ) söndürülmemesi gerekliliğidir (Hebibulla, 2000: 326; Öger, 2013: 115; Türkeri, 2019: 702). Yine hayatın geçiş dönemlerinde yapılan uygulamalar arasında bulunan doğum yapan kadının bulunduğu evde ışığın yedi veya kırk güne kadar söndürülmemesi gerekliliğinin de Uygur Türklerinin kültürel belleğinde yer alan nezir-çirağ ritüelinin bir izdüşümü mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür (Korgan, 2006: 185; Türkeri, 2019: 41).

Cinsiyete Bağlı Yasak ve Kaçınmalar: Uygur Türkleri arasında İslami esaslara da bağlı olarak kadınların nezir kılınacak herhangi bir hayvanı kesmesi yasaklanmıştır. Kocasını veya erkek evladı olmayan kadınların nezirleri başka bir erkek tarafından kesilmektedir. Yine menstrüasyon dönemindeki kadınların özellikle bayram akşamında yapılacak olan nezir-çirağ ritüellerine katılması yasaktır. Ayrıca hamile kadınların da toplu halde gerçekleştirilecek olan nezir-çirağ ritüellerine katılması kadınlara yönelik yasaklar arasındadır (Korgan, 2006:424; Türkeri, 2019: 708). Nezir-çirağ ritüelinde cinsiyete bağlı yasaklar arasında değerlendirilebilecek bir diğer husus “rohinatlarğa dastihan seliş” (ruhlara sofraya hazırlama) nezirinde evde erkek bulunmaması ve söz konusu ritüelin kadınlar tarafından gerçekleştirilmesi gerekliliğidir (Hebibulla, 2000: 396).

Giyim Kuşama Bağlı Yasak ve Kaçınmalar: Nezir-çirağ ritüeline katılacak olan kişilerin sarı, kırmızı, yeşil gibi gösterişli veya birden çok renkli kıyafetler giymesi yasaklanmıştır. Ritüele katılırken mümkün olduğunca sade ve gösterişsiz kıyafetler giymek ve Uygur Türkleri için önemli bir yere sahip olan baş giysilerini (doppa, telpek) takmak esastır (Korgan, 2006: 424; Türkeri, 2019: 708).

Mekâna Bağlı Yasak ve Kaçınmalar: Uygur Türkleri geçmişten günümüze kadar mezarlık, bozkır ve ev gibi farklı mekânlarda nezir-çirağ ritüelini gerçekleştirmiştir. Nezir mekânları, insanlar ile ruhlar ve yaratıcı arasında iletişim kurulan yer olması bakımından kutsal mahiyettedir. Bu sebeple nezirin gerçekleştirileceği mekânın temiz olması, ağıl, tuvalet gibi kirli mekânların yanına nezir ocağının kurulmaması gerekmektedir. Bir evde ölüm olduğunda ölünün

nezirlerinin tamamlanmasının (3, 7, 40 ve yıllık nezir) ardından nezir yapılan ocak yıkılıp tekrar yapılmalı, ocak yıkılmış halde bırakılmamalıdır, bırakılırsa o evden başka bir kişinin öleceğine inanılmaktadır (Korgan, 2006: 424-425; Türkeri, 2019: 708-709).

Nezir Nesnesine Bağlı Yasak ve Kaçınmalar: Uygur Türkleri genellikle koyun, inek ve deveyi nezir kılmaktadır. Bununla birlikte nezir kılınmak üzere seçilen bu hayvanların da belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Nitekim doğum yaşına ulaşmamış dişi koyunun, kulağı olmayan veya kulağı kesilmek suretiyle işaretlenmiş koyunun, köpek kuyruklu koyunun, boynuzu kırık koçun, altı ayı dolmamış erkek kuzunun, on ayı dolmamış buzağının, on ay dolmamış deve yavrusunun, kör, aksak hamile hayvanların ve helal yoldan kazanılmamış hayvanların nezir kılınması yasaktır. Ayrıca nezir kılınacak koyunun kara renkte olmaması gerekmektedir. Yine nezir kılınan hayvan kesilip yüzüldükten sonra kemikleri baltayla kesilerek parçalanmamalı, birleşim yerlerinden ayrılmalıdır. Aksi takdirde o hayvanın ahirette dirilmeyeceğine inanılmaktadır. “Nezir aşısı”nın artanının dökülmemesi ve ihtiyaç sahibi kişilere dağıtılması gerekmektedir (Korgan, 2006: 425-428; Türkeri, 2019: 709-711).³

Sonuç ve Değerlendirme

Ritüeller, uygulandığı toplumda bellek vazifesi görür. Geleneksel inancın temel aktarım mekanizmasından en önemli işlevi barındıran ritüeller, aynı zamanda toplumun kültürel geçmişiyile iletişim kurmasını da sağlar. Uygur Türkleri arasında icra edilen nezir çirağ ritüeli, kanlı ve kansız kurban ritüeli olarak görülmekte ve hayatın her aşamasında gerçekleştirilen bir uygulama olarak yer almaktadır. Söz konusu ritüel, içerisinde geleneksel inanç ve bilgi barındırmaktadır. Toplum, kuraklık, bulaşıcı hastalık gibi kriz anlarını, İslam inanç sistemiyle örtüştürerek bir yandan Kur’an okuma gerçekleştirirken öte yandan eski inanç dünyasından aktarılan bilgi ve deneyimlerini de icra eder. Zara Hatme uygulamasında gerçekleştirilen nezir çirağ ritüeli bu anlamda toplumsal bir kriz anında toplumun kutsal ile iletişim kurmasının bir örneğidir. Yine kuraklık karşısında çaresiz kalan toplum, Türk dünyasının pek çok yerinde görüldüğü üzere yağmur yağdırma ritüeli gerçekleştirir. Uygurlarda bu uygulamada nezir çirağ yapılmaktadır. Yağmur duasında, at kafasına dua edilmesini hayvan ata kültürünün bir uzantısı olarak yorumlamak mümkündür. Ordam törenlerinde ise nezir çirağ atalar kültürüyle doğrudan ilişkidir.

Geçiş dönemlerinden özellikle ölümle ilgili uygulama ve pratiklerde yapılan nezir çirağ ritüelindeki asıl amaç, kültürel geçişi gerçekleştirilen anı anlamlandırmaktır. Ölüm bir nevi bu dünya ile öte dünya arasında geçişi sağlayan ve mekânsal-ruhsal yer değiştirme olgusudur. Dolayısıyla, ölümle ilgili uygulamalarda nezir çirağ ritüeli, ölenin ruhunu rahat ettirme düşüncesiyle yapılmaktadır. Ölümle ilgili nezir ritüellerinin toplumun kutsal saydığı gün ve sayılarda icra edilmesi ise söz konusu ritüeli kültürel-zihinsel bir anlam dünyası içerisinde görmeyi gerekli kılmaktadır.

³ Kurban hayvanının kemiklerinin kırılmaması hem eski Türk inanç sisteminde hem de Anadolu Alevi kültüründe görülen bir özelliktir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Köse, 2019).

Her inanç ve ritüelde görüldüğü gibi nezir çirağ ritüelinde de belli başlı uyulması gereken kurallar ve uygulanması yasak olan durumlar söz konusudur. Kutsal merkezli bir bakış açısıyla nesnelere giyim kuşama ve cinsiyete kadar her bir unsurun ritüel içerisinde yasak-kabul derecesi vardır. Bu yasak ve kabuller, Uygur Türklerinin kutsala yüklediği anlamla doğrudan ilintilidir. Nezir çirağ ritüelinde, kanlı kurban sunulduğunda sunulacak olan hayvanın belli başlı özelliklere sahip olması hem İslamiyet hem de eski Türk inancı etkisiyle açıklanabilir. Söz gelimi, kara renkli koyunun ritüel için sunulmaması bunun kara-kaos-Erlik-kötücül bir algıyla tasarlanmış olduğunu gösterir ki bu durum eski Türk inanç sistemiyle doğrudan ilgilidir.

Nezir çirağ ritüeli, bir yandan toplumun bütününe ilgilendiren diğer yandan bireyin bizzat kendisiyle ilgili olan olay ve olgular neticesinde icra edilen özel bir kurban ritüeli çeşidi olarak görülebilir. Söz konusu ritüelle toplum, inanç değerlerini, kutsal tasarımını, mutlak varlığının inançsal meşruiyetini gerçekleştirme işlevini sağlar.

Kaynakça

- Abduréhim, Rahman. (2006), *Uygurlarda Şamanizm*, Milletler Neşriyatı, Pekin.
- Abudukelimi, Bumairimu. (2006), *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Davut, Rahile. (2001), *Uygur Mazarliri*, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.
- Gönel, Tugba. (2011), *Rahman Abduréhim'in "Uygurlarda Şamanizm" Adlı Eserinin Halkbilimi Açısından İncelenmesi*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir.
- Hebibulla, Abdurehim. (2000), *Uygur Etnografyisi*, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.
- Hoşur, Emer. (2006), "Uygurların Ölüm Karişi ve Depne Adetleri". *Miras*, S 5, s. 21-23.
- İmin, Busarem. (2008), "Yamğur Tileş Murasimi Hekkide Dala Tekşürüş". *Miras*, S 1, s. 8-14.
- İnan, Abdülkadir. (1986), *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara.
- İsmail, Osman. (1994), *Uygur Halk Égiz Edebiyatidiki Janirlar*, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Urumçi.
- İsmail, Osman. (1998), *Uygur Halk Égiz Edebiyatı Hekkide Umumiy Bayan*, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Urumçi.
- Korgan, Enver Samed. (2006), *Uygurlarda Perhizler (Perhizler, Adetler, İrimlar)*, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.
- Köse, Serkan. (2019), *Alevi İnanç Sisteminde Kurban Ritüeli*. Kesit, İstanbul.

- Köse, Serkan. (2021), “Ritüel Bellek”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. C 14, s. 57-70.
- Lin, Gan. (2000), “Göktürklerde Gelenekler ve Dini İnançlar”, (Çev.) Eyüp Santaş, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C IV, s. 363.
- Mehmut, Dilmurat. (2001), “Uygurlarda Depindin İlgiriki Paaliyetler”. *Miras*, S 6, s. 31-40.
- Niyaz, Kurban. (1994), “Uygurların Tarihtiki Depne Murasim Adetleri Toğrisida İzdiniş”. *Miras*, S 2, s. 51-59.
- Öger, Âdem. (2013), *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- Öger, A. ve İneyet A. (2013), “Uygur Türklerinde Ölüm ile İlgili İnanış ve Adetler”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S 1(2), s. 49-64.
- Rahman, Abdükerim vd. (1996), *Uygur Örp Adetleri*, Şincan Yaşlar-Ösmürler Neşriyatı, Urumçi.
- Rahman, Abdülkerim. (1996), *Uygur Folkloru*, (Çev.) Soner Yalçın, Erkin Emet, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sadık, Mehmetcan. (1995), *Uygur Halk Égiz Edebiyatı Hekkide*, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.
- Tursun, E. ve Dolat A. (2007), “Turpan Uygurlirinin Depne, Nezir-Çırağ Adetleri Hekkide”, *Miras*, S 6, s. 58-61.
- Türkeri, Zeynep. (2019), *Enver Samed Korgan'ın Uygurlarda Yasaklar (Yasaklar, Adetler, İruklar) Eseri (Metin-İnceleme)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Uygur Tiliniñ İzahlik Luğiti, “M-Ü”*. (1995), (Haz.) Şincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitétü Lugat Bölümü, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.
- Uygur Tiliniñ İzahlik Luğiti, “T-H”*. (1991), (Haz.) Şincan Uygur Aptonom Rayonluk Milletler Til Yézik Hizmiti Komitétü Lugat Bölümü, Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi.